

Sünbülzâde Mehmed Vehbî'nin Lutfiyye'sinde İş Ahlâkı

Faruk Bal

Öz: Sünbülzâde Mehmed Vehbî'nin Lutfiyye adlı manzum eseri, İslam dünyasında erken tarihlerden itibaren yazılmaya başlanan nasihatnâme türünde bir kitaptır. Nasihatnâme türü eserlerin genelinde olduğu gibi Lutfiyye'de de topluma yönelik dinî ve ahlâkî öğütler yer almaktadır. Bu eserlerde dinî hayat, dünyevî hayattan ayrı tutulmamakta ve ahlâk olarak da İslam ahlâkı anlaşılmaktadır. Lutfiyye, sadece iş ahlâkını ele alan bir nasihatnâme olmayıp, hayatın tamamına ilişkin bütüncül öğütler vermektedir. Bununla birlikte eserde çalışma ve meslek ahlâkını da kapsamı içerisine alan iş ahlâkı alanı ile ilgili çok değerli bilgiler bulunmaktadır. Vehbî, eserinde sadece ahlâkî öğütler vermekle yetinmemekte yaşadığı çağda Osmanlı bürokrasisinin genel durumu, makam sahipleri ve onların ruh halleri, esnaf ve sanatkarlarının vaziyeti, kendi döneminde itibarlı görülen meslekler ile evlenme ve benzeri konularda önemli bilgiler sunmaktadır. Bu makalede Sünbülzâde Mehmed Vehbî'nin Lutfiyye isimli eseri, güncel literatürden de yararlanılarak iş ahlâkı bağlamında ele alınmıştır. Eserin genel tahlili ve literatür içerisindeki yeri değerlendirildikten sonra iş ahlâkı kapsamında analizi gerçekleştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: İş ahlâkı, Lutfiyye, Sünbülzâde Vehbî, Lutfiyye'de iş ahlâkı, nasihatnâme, Osmanlı'da iş ahlâkı.

Abstract: Sünbülzâde Mehmed Vehbî's poetic work called Lutfiyye is an example of nasihatnâme (book of advice) literary genre that started to be written from early dates in Islamic world. The book includes religious and moral advices for the society as it is predominantly seen in works written in this genre. In these works, religious life is not separated from civic affairs, and morality is interpreted as Islamic morality. Lutfiyye, in particular, is not just an advice letter that deals with business ethics, but gives holistic advices about all parts of life. Yet, there is highly valuable information about the field of business ethics, which includes work and professional ethics. In his work, Vehbî not only gives moral advice, but also provides considerable information on the general situation of the Ottoman bureaucracy in his age, the holders of office and their psychology, the status of tradesmen and craftsmen, respected professions of the time, marriage and similar issues.

In this article, Vehbî's work Lutfiyye is discussed in the context of business ethics by making use of current literature. After evaluating the general characteristics of the work and its place in the literature, an analysis was carried out within the scope of business ethics.

Keywords: Business ethics, Lutfiyye, Sünbülzâde Mehmed Vehbî, business ethics in Lutfiyye, nasihatnâme, book of advice, business ethics in Ottoman Empire.

@ Prof. Dr. Faruk Bal, İstanbul Medeniyet Üniversitesi

ID 0000-0001-5167-7829

➔ Bal, F. (2022). Sünbülzâde Mehmed Vehbî'nin Lutfiyye'sinde iş ahlâkı. *İş Ahlakı Dergisi*, 15(2), 157-183.

✎ Birikimler Makalesi

© İGİAD
DOI: 10.12711/tjbe/m3944
Turkish Journal of Business Ethics, 2022
isahlakidergisi.com

📅 Başvuru: 16.02.2022
Revizyon: 11.11.2021
Kabul: 01.02.2022
Basım: 11.2022

Giriş

İnsanın davranışlarının kaynağını ele alan ahlâk ilmi, Antik Yunan'da Aristotelesçi felsefe geleneği içerisinde pratik felsefenin bir alanı olarak görülmekteydi. İslam dünyasında da benzer şekilde meşşâî felsefe geleneği içerisinde ilm-i tedbir-i menzil ve ilm-i tedbir-i medine ile birlikte ahlâk ilmi, amelî felsefenin bir dalı olarak görülmüştür. Geçmişte ahlâkın felsefî mi yoksa dinî bir ilim mi olduğu tartışma konusu olmuştur. Ahlâkın Batı'da dinî ve felsefî boyutlarıyla birlikte ele alınmıyor (Torlak & Erdoğan, 2018) olması gibi İslam dünyasında da bu alanı, felsefî veya dinî bir ilim olarak gören âlimler bulunmaktadır. Gazali gibi İslam âlimlerinin bir kısmı ise bir taraftan ahlâkî pratik felsefenin alanında saymış, diğer taraftan da ahlâkın dinle ilişkili olduğunu kabul etmişlerdir (ARICI, 2016).

Aydınlanma Çağı olarak anılan 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan gelişmeler, Batı toplumlarının düşünce dünyasında önemli değişimlere yol açmıştır. Giderek dünyevileşmenin, dinî metin ve otoritelerin referans olmaktan çıktığı bu yeni dünyada, bütün amaç insanın bu dünyadaki faydasına yöneliktir (Özel, 1997). Bu süreçte ahlâk alanı da yeni bir anlayışla dinî temellerden uzaklaşarak önce felsefî bir boyut kazanmış ve giderek de görece bir hal almıştır (Torlak & Erdoğan, 2018). Genel ahlâk alanının içerisinde alt alanlar da bu süreçte ortaya çıkmaya başlamıştır. Sanayi Devrimiyle birlikte ortaya çıkan fabrikalaşmanın bir ürünü olarak sosyal hayatın, aile hayatı ile iş hayatı olarak farklı bölümlere ayrılması, ahlâkî değerlendirmelerde de ayrışmaya ve farklı alanlar için farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Torlak & Erdoğan, 2018). İş ahlâkî alanı da böylece bu yeni yaklaşımın ürünü olarak ortaya çıkmış, toplumların ahlâkî değerleri ise kimi zaman unutulmuş, kimi zaman yozlaşmış veya ihmal edilmiştir. Bu gelişmeler, iş dünyasında da kendisini göstermiştir. Daha fazla kazanma ve daha kolay yaşama arzusu, iş dünyasında ahlâkî değerlerin yeniden ele alınması ihtiyacını ortaya çıkartmıştır. Tüm bu gelişmeler ahlâkın temellerinden yoksun iş ahlâkî yaklaşımlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Torlak & Erdoğan, 2018).

Yeni bir disiplin olarak ortaya çıkan İş ahlâkî, amelî bir alan olup iş hayatında karşılaşılan bütün ahlâkî sorunları incelemektedir. Bu sorunlar, çalışanların kendi aralarında, çalışanlarla yöneticiler arasında, işletme ve işletmeyle alışverişte bulunanlar ya da işletmeyle çevresel faktörler arasında olabilir (Arslan, 2019). İş ahlâkî, çalışma ve meslek ahlâkını da içine alan geniş bir kavramdır. Çalışma ahlâkî denildiğinde bir toplumda işe ve çalışmaya karşı tutunulan tavırlar anlaşılırken; meslek ahlâkî kavramı ise herhangi bir mesleğe mensup kimselerin uyması gereken ahlâkî kuralları ele almaktadır (Özdemir, 2009). Yeni bir disiplin olarak ifade ettiğimiz

iş ahlâkını köken olarak çok eski dönemlere dayandırmamız mümkün olmakla birlikte dünyada modern anlamda alana olan ilgi 1960'lardan itibaren başlamış ve 1980'lerde de giderek artmıştır. Ülkemizde ise iş ahlâkı alanına akademik ilgi 1990'ların ikinci yarısından itibaren başlamıştır (Özdemir, 2009).¹

Bugün iş ahlâkı alanının içerisine giren birçok konu geçmişte İslam dünyasında fütüvvet ve ahilik ilkeleri kapsamında değerlendirilmekte ve bu konuda yazılmış olan eserler içerisinde bulunmaktaydı. Bu eserlerde çalışma hayatının ahlâkı ilkeleri, dinî bir yaklaşımla ele alınmaktaydı. İş ahlâkı ile ilgili bu özel eserlerin dışında genel ahlâkı ilkelerinin yer aldığı kitaplarda da benzer konulara temas edilmekteydi. Bu makalede incelenen Sünbülzâde Mehmed Vehbî'nin Lutfiyye isimli eseri de genel ahlâkı öğütler içermektedir. Vehbî'nin Lutfiyye'si gerek edebi yönü gerekse de içeriği bakımından, bilhassa da çocuk eğitimiyle alakalı öğütleriyle farklı araştırmalara konu olmuştur.

Bu çalışmada Sünbülzâde Vehbî'nin Lutfiyye adlı eseri, iş ahlâkı alanına sağladığı katkılar yönüyle incelenecektir. Vehbî, yaşadığı çağda kamu ve özel kesimin içerisinde bulunduğu ahlâkı durum ile ilgili bilgilere yer vermekte, genel dinî ve ahlâkı tavsiyelerde bulunmaktadır. Aynı zamanda meslek seçimi, döneminde hangi mesleklerin tercihe şayan olduğu, bazı meslekler ve o meslek erbaplarının durumları ve bir vazifeyi icra ederken uyulması gereken ahlâkı kurallar eserinde açıklanmaktadır. İş ahlâkı alanının yeni bir disiplin olduğu göz önünde bulundurulduğunda eserin konuya yaklaşım tarzı günümüzde olduğu gibi değildir. Dolayısı ile çalışmada bu sınırlara dikkat edilerek eser yazıldığı dönemin koşulları dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Eserin değerlendirilmesinde Lutfiyye'nin, Süreyya A. Beyzâdeoğlu tarafından hazırlanan ve Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları tarafından basılan 2016 yılı baskısı esas alınmıştır.

Hayatı

Asıl adı Mehmed olan Sünbülzâde Vehbî, Maraşlı ulema ailesi Sünbülzâdeler'e mensup olup doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Muhtemelen 18. yüzyılın ilk çeyreğinde doğmuştur (Kuru, 2010). Sünbülzâde Vehbî ilk eğitimini Maraş'ta müftü, âlim ve şair olan dedesi Mehmed Efendi'den almış ve Maraş medreselerinde eğitim görmüştür (Sakaoğlu, 1997). Maraş'ta ilk eğitimini tamamlayan Vehbî, daha sonra İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'a geldikten sonra devrin önde gelenlerine kasideler ve tarihler sunarak tanınmış, Rumeli kaleminde çalışırken kadılık görevine

1 İş ahlâkı ile ilgili dünyadaki genel gelişmeler ve Türkiye'de iş ahlâkı literatürü için bkz.: Özdemir, Süleyman. (2009). Günümüz Türkiye'sinde Akademik İş Ahlâkı Çalışmalarına Genel Bakış. Sabri Orman ve Zeki Parlak (Ed.). İşletmelerde İş Etiği içinde (s. 302-336). İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

getirilmişdir (Beyzâdeoğlu, 2000). Vehbî'nin kadılık görevine başlamadan önce müderrislik yaptığı bilgisi divanında yer almaktadır (Beyzâdeoğlu, 2000). Çok iyi Farsça bilen Vehbî, 1775 yılında, I. Abdülhamid döneminde İran'a, Kerim Han Zend'e elçi olarak gönderilmiştir. Bu görevde iken Kerim Han'la kurduğu yakın dostluğun devletin menfaatlerine zarar verdiği iddiası üzerine idamı emredilmiştir. Gizlice İstanbul'a dönen şair, Üsküdar'da saklanırken yazdığı "Tannâne" kasidesi sayesinde affedilmeyi başarmıştır (Kuru, 2010).

Bu olaydan sonra kendisine uzun bir süre herhangi bir devlet görevi verilmeyen Vehbî, yedi yıl yoksulluk çektikten sonra 1783'te Sadrazam Halil Hamîd Paşa'nın himayesiyle bir kadılık elde etmeyi başarmıştır (Kuru, 2010). Belirli bir süre Rodos kadılığı, sonrasında Silistre nâibliği yapan Vehbî, ardından da 1788'de Avusturya seferi sırasında Orduyu Hümâyun kadı nâibliği yapmıştır. Bu görevden sonra Eski Zağra kadılığına getirilen Vehbî, hakkında yapılan yolsuzluk ve uygun olmayan bazı davranışlarda bulunduğu iddiasıyla 1790 yılında görevden alınmıştır (Beyzâdeoğlu, 2000). III. Selim dönemi onun hayatının en iyi yılları olmuştur (Beyzâdeoğlu, 2000). Sırasıyla Manisa, Siroz, Manastır ve Bolu'da kadılık yapmış ve emekliliğinin ardından da İstanbul'a dönerek burada rahat bir hayat yaşamıştır. Vehbî'nin seksen yaşlarında iken nikris (mafsal romatizması) hastalığına yakalandığı, aynı zamanda görme yeteneğini ve şuurunu kaybettiği kaynaklarda aktarılmaktadır. 29 Nisan 1809'da vefat eden Vehbî'nin Edirnekapı dışına defnedildiği bilinmekle birlikte mezarının tam nerede olduğu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır (Beyzâdeoğlu, 2000).

Eserleri

Devrinin önemli şairlerinden kabul edilen ve şiirlerinde Nedîm ve Sâbit'ten etkilendiği zikredilen Vehbî'nin bu çalışmada ele alacağımız Lutfiyye'si dahil, kaynaklarda zikredilen altı eseri bulunmaktadır.

Vehbî, önemli eserlerinden olan Dîvân'ını III. Selime sunmak üzere tertip etmiştir. Dîvân'ına, III. Selim'e sunmak üzere yazdığı şiir ile birlikte daha önce yazdığı fakat bir yangın esnasında yok olan şiirlerinden geri kalanları ve bunlara ilave olarak Arapça, Farsça ve Türkçe üç dilde yazdığı şiirleri ekleyerek sunmuştur. Vehbî Dîvân'ına Sünbülîstân adını vermiştir (Beyzâdeoğlu, 2000). Altı bölümden oluşan Dîvân'da, telif sebebini anlatan manzum giriş bölümünden sonra ayrı başlıklar altında Arapça kasideler ve beyitler, Sultan Mustafa için yazılmış bir methiyeyi de içeren Farsça divançe, kasideler, tarihler ve gazeller yer almaktadır. Her bölümün sonundaki tarih kıtalarından Farsça divançenin 1204'te (1789-90) ve diğer beş bölümün ise 1205'te (1790-91) düzenlendiği anlaşılmaktadır (Kuru, 2010).

Vehbî'nin bu makalede ayrıntılı olarak değerlendireceğimiz Lutfiyye'si, 1791 yılında, Nâbî'nin Hayriyye'si tarzında olup oğlu Lutfullah için yazdığı 1181 beyitlik manzum bir nasihat kitabıdır. Edebî değerinden ziyade bir Osmanlı müellifinin toplum hakkındaki görüşlerini yansıtması açısından önemli görülen Lutfiyye'nin birçok baskısı bulunmaktadır (Kuru, 2010).

Şairin İran elçiliğinden dönüşünden sonra kaleme aldığı Tuhfe-i Vehbî, 58 kıtadan meydana gelen manzum bir sözlüktür (Bezzâdeoğlu, 2000). Vehbî eserini, öğrencileri Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın iki oğlu için kaleme almıştır. Eser, önceki sözlüklerde bulunmayan Farsça kelime ve ifadelere yer vermesi dolayısıyla çok tutulmuş, medreselerde ve rüştiyelerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Müellifin sağlığında basılan eser, Hayâtî Ahmed Efendi ve Lebîb Efendi tarafından şerh edilmiştir (Kuru, 2010).

Vehbî'nin, Tuhfe'nin gördüğü rağbete binaen 1799 yılında III. Selim'e ithafen yazdığı Arapça-Türkçe manzum sözlüğünün adı ise Nuhbe-i Vehbî'dir (Bezzâdeoğlu, 2000). Tuhfe'nin iki katı hacme sahip olan Nuhbe, ilki Vehbî hayattayken olmak üzere birçok defa basılmıştır. Cumhuriyet dönemine kadar mekteplerde okutulan bu iki sözlük Vehbî'nin bir âlim olarak tanınmasında etkili olmuştur. Nuhbe-i Vehbî'nin biri Hayâtîzâde Şeref Halil, diğeri Şair Eşref'in dedesi Yaya köylü Râşid Efendi tarafından yapılan iki şerhi de bulunmaktadır (Kuru, 2010).

Vehbî'nin Şevkengîz adlı eseri bir zennâre ile mahubperest'in kız ve oğlanların güzelliklerini karşılaştırdıkları ve sonunda ilâhî aşka yönelindikleri 770 beyit civarında münazara tarzında bir eserdir. Eser, mahallî kelime ve deyişler açısından zengindir. Enderunlu Fâzıl'ın Hûbannâme, Zenannâme ve Çenginâme adlı eserleriyle beraber basılmıştır (Kuru, 2010). Vehbî'nin son olarak zikredebileceğimiz eseri ise önemli bir bölümü bir yangın sonrası kaybolan Münşeât'ıdır (Bezzâdeoğlu, 2000).

Eserin Yazılış Amacı ve İlgili Literatür İçerisindeki Yeri

Geçmişte iş ahlâkı konularını ele almak için yazılmış eser grupları içerisinde kesb, hisbe, ticaret kitapları ile nasihatnâmeler ve fütüvvetnâmeleri zikredebiliriz. Kesb kitapları doğrudan iş ahlâkına yönelik yazılmasa da içerikleri itibari ile iş ahlâkına ilişkin konuları da barındırmaktadır. Çalışma, servet edinme, geçim sağlama gibi konuları içeren kesb kitapları, çalışmayı, çaba sarfetmeyi, ticareti övmekte; tembelliği ve maişet teminini terketmeyi yermektedir. Bu eserlerde kesbin anlamı ve önemi, kesb türleri, Allah'a tevekkülün çalışma bakımından sonuçları, işçi ve işveren ilişkileri, zenginlik ve fakirlik, ihtiyaçlar ve dereceleri, servet edinme, tüke-

tim ve israf gibi doğrudan iktisadî hayatı ilgilendiren konulara yer verilmektedir. Bu eserlerin en ünlüsü Şeybani'nin *Kitabu'l-Kesb*'idir (Orman, 1999). Genel olarak hisbe eserleri diyebileceğimiz grup ise İslam'ın iyiliği emir, kötülüğü nehiy hükmünün bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Devletin piyasa ile ilgili düzenlemelerini ele alan bu kitaplar, iktisadî hayatla ilgili hukukî ve ahlâkî çerçeveyi belirlemektedir. Bu alanda yazılmış ilk kitap Yahya b. Ömer el-Endülü's'nin (ö.h. 289/m. 901) *Ah-kamu's-Suk'*udur. Doğrudan iş ahlâkı ile ilgili olarak yazılmasa da iş ahlâkıyla ilgili bilgiler ihtiva eden diğer bir eser grubu da ticaret kitaplarıdır. Ticaret kitapları genel olarak mal kavramı, mala duyulan ihtiyaç, fiyat, geçimi sağlama yolları, ticaret türleri ve iş ahlâkına ilişkin konuları içermektedir. Bu gruba giren eserlerden Cafer b. Ali ed-Dimeşki'nin *Kitabu'l-İşara ila Mahâsin't-Ticara* adlı eseri ile Cahiz'in (ö. 869) *Kitabu't-Tabassur bi't-Ticara ve Fi Medhi't-Tüccar ve Zemmi Ameli's-Sultan* adlı kitapları meşhurdur (Orman, 1999).²

Topluma dinî, tasavvufî ve ahlâkî konularda öğütler veren; doğruluk üzere ve yüksek ahlâkî vasıflara sahip toplum yetiştirmeye dönük nasihatnâme denilen türdeki eserler, İş ahlâkı ile ilgili konulara da temas etmekte olup İslam dünyasında erken tarihlerden itibaren yazılmaya başlanmıştır. Nasihatnâmeler, insanları iyi, doğru ve güzel olana yönlendirmeyi amaçlamakta olup dinin hükümleri ve toplumun gelenekleri çerçevesinde yapılması veya yapılmaması gereken davranışları ele almaktadırlar. Nasihatnâmeler, konusuna, hitap ettiği zümreye ve yazım tarzına göre farklı gruplara ayrılarak incelenebilmektedir (Kaplan, 1990). Nasihatnâmeleri, ahlâk kitapları, siyasetnâmeler, mev'iza (öğüt) ve fütüvvetnâme gibi farklı sınıflara ayırmak da mümkündür (Levend, 1964). Mevlânâ'nın *Mesnevi'si* ve Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülîstân ve Bostân*'ı gibi konusu doğrudan nasihatnâme olmasa da içerisinde insanlara öğüt veren hikâye, anlatım ve bölümler bulunan eserler de bu kapsam içinde değerlendirilebilir (Pala, 2006). İbnü'l-Mukaffa'nın Pehleviceden Arapça'ya tercüme ettiği *Kelile ve Dimne*, İslam dünyasında nasihatnâme türünün ilk örneği kabul edilebilir. Cähiz'in *et-Tâc fî ahlâki'l-mülük*'ü, Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig'i*, Nizâmülmülk'ün *Siyasetnâme'si* ve Ferîdüddin Attâr'ın *Pendnâme'si* bu türün önemli örnekleri arasında sayılmaktadır (Pala, 2006).³

2 Kesb, hisbe ve Ticaret ile ilgili literatür hakkında geniş bilgi için bkz.: Orman, Sabri. (1999). Başlangıcından Osmanlı'ya İktisadî Düşünce Tarihinin İslâmî Kaynakları. Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi. 6.

3 Ahlâk ve Nasihatnameler alanı ile ilgili İslam tarihinin erken dönemlerinden itibaren ortaya çıkmış literatür ile ilgili olarak bkz.: Levend, Ağah Sırrı. (1964). Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 11, 89-115; Pala, İskender. (2006). Nasihatnâme. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 32, Ankara. TDV Yayınları; Kaplan, Mahmut. (1990). Hayriyye-i Nâbi (İnceleme- Metin). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. *Yayınlanmamış DT*. Ankara.

İş ahlâkı ile ilgili konuları ele alan diğer bir eser türü ise fütüvvetnâmelerdir. Tasavvufi bir kavram olarak ortaya çıkan fütüvvet, giderek farklı meslek gruplarının çalışma hayatı ile ilgili usul ve kaidelerini düzenleyen, dinî, tasavvufi ve ahlâkı bir örgüt olmuştur. Bu çerçevede ortaya çıkan fütüvvetnâmeler, 13. yüzyılda, önce fütüvvet teşkilatı ardından da Anadolu'da Ahilik teşkilatının gelişmesi ile ortaya çıkmıştır. Bilinen en eski fütüvvetnâme, Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Kitâbü'l-Fütüvve'si* olmakla birlikte Şehâbeddin es-Sühreverdi'nin (ö. 632/1234) *Risâletü'l-Fütüvve* adlı eseri ise bir kurum olarak fütüvvet teşkilatının nizamnâmeleri niteliğini taşıyan ilk fütüvvetnâme türü olarak kabul edilebilir. Bu eserlerden itibaren İslâm dünyasında bu niteliği taşıyan eserlerin sayısı giderek artmış, Arapça, Farsça ve Türkçe fütüvvetnâmeler kaleme alınmıştır (Ocak, 1996).⁴

Sünbülzâde Vehbî'nin Lutfiyye'si mesnevi tarzında yazılmış manzum bir ahlâk eseridir. İslam geleneğinde var olan nasihatnâme literatürünün Osmanlı kültürüne yansımış en güzel örneklerinden biri olup 1181 beyitten meydana gelmektedir (Bilgin, 2003). Nâbî'nin, 1701 yılında, oğlu Ebülhayr Mehmed Çelebi'ye hitaben yazdığı *Hayriyye* adlı mesnevisi ile aynı tarzda kaleme alınmıştır (Sakaoğlu, 1997). Nâbî'nin eserini oğlu için yazması gibi Vehbî de eserini ihtiyarlık döneminde sahip olduğu oğlu Lutfullah için yazmıştır (Bilgin, 2003). O, ciğerparesi oğlunun toplum içerisinde seçkin bir kimse olabilmesi adına böyle bir eseri kaleme aldığı söylenmektedir.

Eserin Genel İçeriği

Osmanlı klasik dönem özelliklerinde yazılmış olan Lutfiyye, dinî ve ahlâkı bir çerçevede çocuk ve gençlerin temel becerileri ile birlikte kültür ve kabiliyetlerini geliştirmeleri konularına odaklanmaktadır. Dinî ve ahlâkı kurallar başta olmak üzere çeşitli meslek ve ilim dalları hakkında bilgiler vermekte, çağının eğitimini, sosyal yaşantısını ve toplumsal ahlâk kurallarını eleştirel bir yaklaşımla ele almaktadır (Bilgin, 2003). Lutfiyye, gündelik yaşamla doğrudan ilgili konuları kapsamakta, müellifin tecrübe ve birikimlerini yansıtmaktadır.

Lutfiyye'yi değerlendirirken Osmanlı Devleti'nin o çağda içerisinde bulunduğu sosyal, siyasi ve iktisadi koşullarla birlikte, şairin hayatı ve bu süreçte yaşadığı tec-

4 Fütüvvetnâmeler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Gölpınarlı, Abdülbâki. (1949-1950). İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11, 1-4; Taeschner, Franz. (1953). İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı). Fikret İşıltan (Çev.). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 15, 1-4; Çağatay Neşet. (1989). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu; Ocak, Ahmet Yaşar. (1996). Fütüvvetnâme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

rübeleri göz önünde bulundurmamak yerinde olur. Vehbî'nin yaşadığı çağ, Osmanlı Devleti için başlangıçta bir rahatlama dönemi ardından her açıdan bunalımların yaşandığı bir dönem olmuş, sonrasında da devletin içerisinde bulunduğu sıkıntılar artarak devam etmiştir. Vehbî'nin muhtemel doğum tarihi olan 1718 yılında yapılan Pasarofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti, iktisadî olarak bir genişleme dönemine girmiş; askerî ve siyasî bakımdan ise nispi bir sükûn ortamına kavuşmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise devlet iktisadî olarak daralma içerisine girerken siyasî ve askerî bakımdan ise büyük sıkıntılara maruz kalmış ve bu süreçte yeni düzen arayışları başlamıştır. III. Selim'in orduya ve bürokrasiye çeki düzen vermek amacı ile kalkıştığı yeni nizam arayışları büyük bir direniş ile karşılaşmış, 1807'de Padişah tahtan indirilmiş ve 1808'de de öldürülmüştür.⁵ Sünbülzâde Vehbî ise bu tarihten bir yıl sonra 1809'da vefat etmiştir.

Vehbî'nin hayatı da tıpkı Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu duruma benzer şekilde iniş ve çıkışlar ile geçmiştir. Kökeni Maraş'ın meşhur bir ulema ailesine dayanan Vehbî, genç yaşta İstanbul'a gelmiş ve kadılık makamına kadar yükselmeyi başarmıştır. Kadılıktan sonra hâceganlık görevine gelen Vehbî, bu görevde iken İran'a elçi olarak gönderilmiş ancak Bağdad valisinin devletin menfaatini gözetmediği, aynı zamanda ahlâken dürüst olamadığı gibi şikayetleri üzerine idamına karar verilmiştir. İdamdan kurtulmayı başaran Vehbî, yedi yıl sıkıntı içerisinde bir hayat yaşadıkdan sonra yeniden kadılık mesleğine döndürülmüştür. Vehbî'nin yaşadığı zorluklar bununla da kalmamış, Rodos'ta Eski Zağra kadılığı yaptığı dönemde Kırım hanı Şahin Giray'ın idam kararını vermesinden dolayı evi Tatarlar tarafından basılarak yağmalanmıştır. Bu olayda evinin basılma sebebinin Tatarların intikam alma isteğinden ziyade kendisinin kadılığa yakışmayan bazı olumsuz ahlâkî tavırları olduğu iddia edilmiş ve görevden alınmıştır. III. Selim döneminde tekrar kadılık makamına getirilen Vehbî, onun saltanatı döneminde hayatının en rahat yıllarını geçirmiştir.⁶ Dolayısı ile Vehbî'nin dönemi ile ilgili verdiği bazı bilgilerin ve öğütlerin, onun hayat tecrübesini yansıttığını hatırd tutmak ve yaptığı genellemelere dikkatli yaklaşmak gerekir.

5 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik durumu hakkında genel bilgi sahibi olmak için bkz.: Tabakoğlu, Ahmet. (2003). *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları; İnalçık, Halil ve Quatert, Donald. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. Halil Berktaş, Ayşe Berktaş, Süphan Andıç ve Serdar Alper, (çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık; Pamuk, Şevket. (2014). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

6 Sünbülzâde Mehmet Vehbî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Beyzâdeoğlu, Süreyya A. (2000). *Sünbülzâde Vehbî*. İstanbul: Şûle Yayınları.

Sünbülzâde Vehbî'nin eseri genel olarak her türlü kötülükten, dünyaya düşkünlükten, boş ve faydasız işlerden uzaklaşmayı tavsiye ederken beraberinde insanı en güzel şekilde yaratıp, yarattıklarının en üstünü kılan Allah'ı tanımayı ve ona kulluğu öğütlemetedir. Kişi her zaman ahiret hayatını düşünmeli ve bu dünyasını ona göre inşa etmelidir. Ona göre çocukların iyi bir dinî ve ahlâkî eğitimden geçirilmesi, ebeveynin en önemli görevlerindedir. Eser sadece dinî ve ahlâkî öğütlerle sınırlı olmayıp evlenme, ev kurma, eşya edinme ve meslek edinme gibi hayatın tamamı ile ilgili konuları içermektedir (Sakaoğlu, 1997).

Dönemin eserlerinde olduğu gibi Lutfiyye de öncelikle Allah'a hamd ve Resûlullah'a salat ve selamın olduğu bir giriş bölümü ile başlamaktadır. Arkasından eserin yazılış amacının ve Sünbülzâde Vehbî'nin oğluna hitabının yer aldığı bölüm yer almaktadır. Vehbî oğluna ciğerparem, gül bahçemizin taze gülü, sünbül bahçemizin taze sünbülü, gözümün nuru ve gönlümün neşesi gibi övgü dolu hitaplarda bulunmaktadır. Her ne kadar oğlunun öğüde ihtiyacı olmasa da kendi tabii duygularının bu eseri yazdığını ve söylenmesi gereken her şeyi de bu şiirde özet olarak zikrettiğini söylemektedir (Vehbi, 2016, s. 40-42).

Vehbî'nin oğluna ilk öğütleri ilim öğrenmekle ilgilidir. Mala aldanmamak, onu ilim ile eş değer tutmamak gerekir. Mal her zaman için yok olabilecek iken ilim için böyle bir tehlike söz konusu değildir. Âlimler hem bu dünyada eser bırakır hem de öbür dünyaya ilminden elde ettiği güzel amellerle gider (Vehbi, 2016, s. 44). Güzel ahlâkın mayasını oluşturan ilim herşeyin önünde gelmektedir (Vehbi, 2016, s. 46). Faydalı ilimlerin talep edilmesi gerekmekte olup bunların başında insana dünya ve ahirette yarar sağlayan tefsir, hadis, usûl, fıkıh ve benzerleri gelmektedir. Bu ilimleri öğrenmek ve aynı zamanda bunlarla amel etmek gerekir. İlim ve amel, ikisi bir arada olursa kişiye fayda sağlar (Vehbi, 2016, s. 47). Daha sonra hangi ilimlerin öğrenilmesi gerektiğini ve hangi ilimlerden uzak durulması gerektiğini öğütleyen Vehbî, oğluna, bilhassa yıldızlara bakarak gelecekte haber vermek (Vehbi, 2016, s. 51-52), falcılık (Vehbi, 2016, s. 53), muskacılık, rüya yorumlama (Vehbi, 2016, s. 54) ve sihir (Vehbi, 2016, s. 55) gibi batıl işlerden uzak durmasını tavsiye etmektedir. Vehbî'nin mutlaka öğrenilmesini gerekli gördüğü ilimler arasında edebiyat, tarih ve siyer bulunmaktadır. Ona göre dünyanın durumu, milletlerin refaha nasıl kavuştuğu, devletler arası münasebetlerin kuralları ve benzeri birçok konu bu ilimler sayesinde öğrenilir (Vehbi, 2016, s. 70-71). Aynı zamanda hüsn-i hat (güzel yazı) ve imla da öğrenilmelidir. Güzel yazı önemli olmakla birlikte vaktin tamamını yazıya vermemek gerekir. Özellikle yazının manasının anlaşılmasını sağlayan imlâ-yı (dil kurallarını) iyi bilmek gereklidir (Vehbi, 2016, s. 75-76).

Vehbî'ye göre tasavvuf insanın iç dünyasını temizlemeye yardımcı olduğu için ilimlerin en güzelleri arasındadır. Ona göre tarikat ile şeriat bir birlerinden ayrı şeyler değildir ve Nakşibendî tarikatı saf ve temizdir (Vehbi, 2016, s. 61-63). Her ne kadar tasavvuf insanın manevi olarak arınmasına hizmet etse de kendi döneminde halkın mallarını almak isteyen sahte dindarlara, para için sema yapanların çoğalmasına, tekkelerin bozularak tembel ve ahlâksız kimselerin yuvası haline gelmesine dikkat çeken Vehbî, bu tür kimselerin olduğu mekânlardan uzak durarak kitap ve sünnet yoluna bağlı kalmayı ve Hanefî mezhebine uymayı öğütüyor (Vehbi, 2016, s. 64-66).

Aslolan dünya ve ahiret menfaatini sağlayacak ameller olduğuna göre Allah'ın emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak gerekir (Vehbi, 2016, s. 80). Hilekâr olmamak, dindarlık taslayarak riyakârlık yapmamak (Vehbi, 2016, s. 80), asık suratlı olmamak ve güler yüzlü olmak (Vehbi, 2016, s. 81) öğütlenmektedir. Aynı zamanda ahirete herhangi bir katkısı bulunmayan boş işlerden uzak durmalı, zihnini oyunla aldatmamalıdır (Vehbi, 2016, s. 77). Tavla oynamak (Vehbi, 2016, s. 78), kuşbazlık (kuşçuluk) ve çiçekçilik yapmak (kendini tamamen çiçek yetiştirmeye vermek) gibi işler, boş işler içerisinde zikredilmekte ve insanın kendisini bu tarz eğlencelere kaptırmaması öğütlenmektedir (Vehbi, 2016, s. 161-164). Vehbî her ne kadar satrancı çok ustalık isteyen ve ibret alınacak yönleri olan bir oyun olarak görse de alışkanlık haline getirerek insanın bütün vaktini ona vermesini eleştirmektedir (Vehbi, 2016, s. 79). Kuşçuluğu da benzer şekilde eleştirmekte, insanın bütün vaktini ona vermesini ve çoluk çocuğunu ihmal edip kuşlar ile ilgilenmesini kınamaktadır. Aynı zamanda kuşların doğal ortamında yaşaması gerektiğini ve onların kafese tıklmaması gerektiğini söylemektedir (Vehbi, 2016, s. 162). Vehbî'nin kuşçuluk ile ilgili sözlerinden hareketle, insanların hayvanları beslemede aşırıya kaçarak asıl bakmakla sorumlu oldukları ailelerini ihmal etmelerini, maddi ve manevi varlıklarını hayvanlara harcamalarını, hayvanların doğal ortamlarından kopararak uygun olmayan mekânlara hapsedilmelerini eleştirdiğini söyleyebiliriz. Çiçekçilikte bilhassa lâle yetiştiriciliğine vurgu yapmasına, lâle soğanı peşinde koşmayı eleştirmesine ve insanların genç yaşlardan itibaren çiçek ve saksı ile meşgul olayım derken Allah'ı anmaktan uzaklaştıklarını söylemesine (Vehbi, 2016, s. 163) bakılırsa, onun buradaki asıl eleştirisinin kişinin mesleği olmadığı halde (Vehbi, 2016, s. 163) hobi olarak bütün vaktini ve servetini bu işe hasretmesi olduğunu söyleyebiliriz. Vehbî'nin lâle başta olmak üzere aşırı derecede çiçek yetiştirme düşkünlüğüne karşı olmasını, yaşadığı asrın olayları ile birlikte ele aldığında daha iyi anlaşılabilir. 1700'lerin ilk çeyreğinden 1760'ların sonuna kadar geçen zaman Osmanlı Devleti için uzun bir barış dönemi olmuştu. Aynı zamanda bu dö-

nemin başları (1718-1730 arası) bazı tarihçiler için lâleye verilen önem nedeniyle Lâle Devri olarak adlandırılmıştı. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nde Hollanda'da olduğu gibi bir lâle çılgınlığı ve bundan kaynaklı bir iktisadî kriz yaşanmasa da bu dönemde lâle çok fazla itibar görmüş ve bir çok insan lalenin farklı türlerini elde edebilmek için çaba sarfetmiştir. İstanbul'un hemen her yerinde büyük bir tutkuyla lâle yetiştirilmeye başlanmıştır. Dönemin gözde çiçeği olan lâlenin 839 türünün yetiştirildiği ve yeni türlerinin üretimi için yarışmalar düzenlendiği aktarılan bilgiler arasındadır. Hatta lâle soğanlarının fiyatı aşırı derecede artınca Ekim 1722'de bir ferman çıkartılarak lâle fiyatlarına narh konulmuştur (Özcan, 2003). Bu dönem Vehbî'nin çocukluk ve gençlik yıllarına denk gelmektedir. Muhtemelen başta lâle olmak üzere çiçek yetiştirmeye olan aşırı tutku onun yaşlılık yıllarında da devam etmekteydi. Ona göre bu tarz işlere mübtelalık derecesinde düşkünlük, insanların daha faydalı işlere yönelmelerini engelleyerek vakitlerini ve servetlerini boşa tüketmelerine neden olmaktadır. Vehbî, bu nedenle oğluna bu gibi işlerle anılmaktan uzak durmayı öğütlemektedir.

Vehbî'ye göre boşboğazlık etmemek ve sözü usulüne uygun söylemek, tatlı dilli olmak (Vehbi, 2016, s. 81) ve kendisini çok bilgili göstermek için tuhaf ve anlaşılmaz tarzda konuşmaktan kaçınmak (Vehbi, 2016, s. 83) önemlidir. Döneminde bazı kimselerin kendilerini ilim ve irfan sahibi göstermek için sıkça Arapça ve Farsça karışık konuştuklarını, anlam bakımından bağlantısız ve yerine uygun düşmeyen basma kalıp ifadeleri kullandıklarını ve bu yolla da karşılarındakileri etkilemeye çalıştıklarını belirtmiştir (Vehbi, 2016, s. 84). Vehbî, hakiki anlamda bilgi sahibi kimselere, karşısında kişiyi alçaltacak konuşma tarzından kaçınmasını öğütlüyor. Başkalarını eleştirmek, yalancılık (Vehbi, 2016, s. 82), insanları alaya almak (Vehbi, 2016, s. 84), dedikodu yapmak ve insanları yermek de (Vehbi, 2016, s. 85) ona göre uzak durulması gereken davranışlardandır.

Bilhassa kendi yaşadıklarından elde ettiği tecrübelerin etkisiyle olacak ki Vehbî, oğluna, çevresinde boş ve yalan konuşmalara müsaade etmemesini ve devlet ile ilgili sohbetlere de engel olmasını öğütlüyor. Ona göre devlet ve makam sahipleri hakkında asılsız haberler yayan ve herhangi bir konunun aslına vakıf olmadan ileri geri konuşan bir çok kimse vardır (Vehbi, 2016, s. 86-87). Özellikle makamını kaybettiği için devlete düşman haline gelen kimselerin makam sahipleri aleyhinde konuştuklarını, kendisi dışında herkesi hain gördüklerini, kimsenin işini beğenmediklerini, kendilerini adeta cihanda eşi yok gibi gördüklerini ve tutarsız ve çelişkili konuşmalarla aleme nizam vermeye çabaladıklarını ifade eder. Ona göre bu insanlar, dışardan devlet ve din için çalışıyor görünse de gerçekte rüşvetçi, bozguncu ve

doğru düşünceye sahip olmayan kimselerdir. Böyle kimselerin sözlerini dinlemek, onlardan ve şerlerinden uzak olmak gerekir (Vehbi, 2016, s. 88-89). Doğru bir insana yakışan ise hayır dua etmektir (Vehbi, 2016, s. 86). Kötü vasıflara haiz kimselerin yerine soyu temiz, edepli, vakarlı ve namuslu kişilerle dostluk kurmak gerekir (Vehbi, 2016, s. 90).

Bir yere gittiğinde baş köşeye oturmamak, alçak gönüllü olup kibirden uzak durmak (Vehbi, 2016, s. 91), lüksten kaçınarak sade ve temiz giyinmek (Vehbi, 2016, s. 92-93), başkalarının ayıplarını araştırmamak, engelli kimseleri alaya almak, insaf sahibi ve yumuşak huylu olmak (Vehbi, 2016, s. 94), affedici ve sabırlı olmak (Vehbi, 2016, s. 95), haset etmemek (Vehbi, 2016, s. 96) ilim sahiplerine (Vehbi, 2016, s. 97) ve yaşlılara ikramda bulunmak ve onların tecrübelerinden yararlanmak (Vehbi, 2016, s. 98) Vehbi'nin öğütleri arasındadır. Ebeveyne saygısızlık, onlara karşı gelmek en büyük günahlardandır. Anne babaya ikramda kusur edilmemeli, onların duası alınmalı (Vehbi, 2016, s. 99) ve akrabalarla iyi geçinmeye dikkat edilmelidir (Vehbi, 2016, s. 100-101).

Vehbi oğluna çok az söz vermesini ve söz verdiğinde de sözünde durmasını (Vehbi, 2016, s. 102), rızık talebiyle kapı kapı dolaşmamayı ve Allah'a tevekkül edip ondan rızık istemeyi, nimete şükretmeyi (Vehbi, 2016, s. 103), şükürün gereği olarak ihtiyaç sahiplerine ve fakirlere ikram etmeyi (Vehbi, 2016, s. 105) ve bol bol misafir ağırlayarak onlara ikramda bulunmayı öğütlemektedir (Vehbi, 2016, s. 105). Ona göre "Dişten artar" sözünün gerçek anlamı fukarayı doyurmaktır (Vehbi, 2016, s. 106). İkrâm sahipleri iyilikle anılırken cimrilikler tamahkâr olarak görülür. Bu nedenle cimrilik yapmamak, cömert olmak gerekir (Vehbi, 2016, s. 108). Cömertlik ise malı saçıp savurmak, israf etmek değildir (Vehbi, 2016, s. 110). Vehbî, sadaka verilecek insanları iyi seçmeyi de öğütüyor. Dilencililiği sanat edinmiş, muhtaç olmasalar bile insanlardan isteyen aç gözlü kimselere sadaka vermemeli (Vehbi, 2016, s. 112-113); fakirlik içerisinde olmasına rağmen yine de durumunu insanlara belli etmemeye çalışarak Allah'tan yardım bekleyen ve dilenmekten uzak duran gerçek fakirleri bulup onlara tasadduk etmelidir (Vehbi, 2016, s. 114-115).

Alışveriş hususunda dikkatli davranmayı öğütleyen Vehbî, burada şeriate uygun ve belgeyle hareket etmenin önemine vurgu yapıyor (Vehbi, 2016, s. 115). Asıl olan kalp zenginliği olup, aç gözlü olmamalı, tok gözlü ve hayalî olmalıdır. Haya ve tok gözlülük rızka engel değildir (Vehbi, 2016, s. 119-120). İnsanların hayat tecrübeleri önemli olup sonraki davranışlarında belirleyici olmakta ve başkalarına yaptıkları tavsiye ve önerileri de etkilemektedir. Vehbî, sahip olduğu tecrübelerle ilişkili olarak şahitlikten uzak durmayı, yetim malına vesayetten kaçınmayı, başka-

larının işlerine vekalet etmekten ve kefil olmaktan uzak durmayı öğütüyor (Vehbi, 2016, s. 116-118). Vehbî, oğluna dostlarına dahi borç vermemeyi tavsiye ederken (Vehbi, 2016, s. 121), borçlanmak zorunda kalındığında ise borcu vaktinde ödeme-
de kusur etmemek gerektiğini hatırlatıyor (Vehbi, 2016, s. 122).

Vehbî'nin uzak durmayı tavsiye ettiği işler arasında vergi memurluğu ve vakıf yöneticiliği bulunmaktadır (Vehbi, 2016, s. 118). Ona göre vergi memurluğu, insanlardan para toplamakla uğraştığı için bir beladır. Vakıf yöneticiliği ise vakfın şartlarını yerine getirmenin güçlüğü nedeniyle uzak durulması gereken işlerdendir (Vehbi, 2016, s. 119). Onun vakıf işlerinden uzak durmayı tavsiye etmesinin asıl nedeninin, bu görevlere gelen insanların vakıf gelirlerini kendi menfaatlerine kullanmaları ve vakıf için gerekli yerlere harcamamaları olduğu anlaşılıyor (Vehbi, 2016, s. 119). Benzer şekilde devlet malından da uzak durmayı ve ona karşı hasas olmayı öğütüyor (Vehbi, 2016, s. 123).

İnsanlara zulmetmekten kaçınmayı öğütleyen Vehbî (Vehbi, 2016, s. 123), makam ve mevki peşinde koşmaktan da uzak durmayı söylemektedir. Makam sahibi bulunduğu takdirde ise adaletle hükmetmeli (Vehbi, 2016, s. 124), namusunu, haysiyetini ve şanını korumalı, insanlara kötülük yapmamalı, izzetli olunmalıdır (Vehbi, 2016, s. 133). Vehbî'ye göre sık sık meslek değiştirmek uygun değildir (Vehbi, 2016, s. 125). Kişiyi besleyen şeyin sahip olduğu meslek olmadığını söyleyen Vehbî, hangi meslek yapılırsa yapılsın asıl olanın Allah'ın kişiyi doğru yola iletmesi olduğunu ifade ediyor. Ona göre her mesleğin şerefi kişiyedir. Bu nedenle makam sahibi olmaya meylederek perişan olmamak, verilene razı olmak gerekir (Vehbi, 2016, s. 130).

Dizelerinin arasında Vehbî'nin kendi döneminde toplumsal bozulmadan yakındığını görmekteyiz. Ona göre bozulmadan nasibini alan gruplar arasında esnaf ve tüccar kesimi de bulunmaktadır. Vehbî, işi gücü kâr peşinde koşmak olan esnafın hileyi yaygınlaştırdığını ve tüccarın dolandırıcılığı marifet haline getirdiğini uzun uzun anlatarak esnafın sözüne güvenmemek gerektiğini öğütüyor (Vehbi, 2016, s. 134-138). Döneminde güvenilir ve sadakat sahibi gerçek dostları bulmanın güçlüğünden bahseden Vehbî, hilekâr kimselerden uzak durmayı (Vehbi, 2016, s. 139), kimseye düşmanlık etmemeyi, sırrını gizlemeyi (Vehbi, 2016, s. 141) ve halkın sırlarını araştırmaktan, özellikle de büyük kişilerin sırlarına vakıf olmaktan uzak durmayı (Vehbi, 2016, s. 142) öğütlemektedir. İstişarenin önemine değinen Vehbî, bu hususa kişinin sadece aklına güvenerek hareket etmemesini ama istişare edeceği danışmanlarını da güvenilir, tecrübeli ve dinine bağlı kişilerden seçmesini tavsiye etmektedir. (Vehbi, 2016, s. 142-144).

Ev işleri ve evlenme konusuna da yer verilen eserde, eve önem verip eksikliklerini giderme, evin dağınık olmasına izin vermeyip düzenli tutma tavsiye edilmektedir (Vehbi, 2016, s. 144). Evin çok büyük olmamasını öneren Vehbî, iyi bir hayat yaşamak için harcamalarda gelir gider dengesini gözetmeyi öneriyor. Ailenin ihtiyaçlarını karşılamada titizlik göstermeyi tavsiye ederken, yaptığı iyilikleri başa kakmamayı öğütlüyor (Vehbi, 2016, s. 144-145). Evlenmenin güçlüklerine değinen ve eş adayının iyi araştırılması gerektiğini (Vehbi, 2016, s. 144-145) söyleyen Vehbî, evlilikte mala ve güzelliğe aldanmamak gerektiğini; tatlı dilli, namusuna dikkat eden ve dindar kimseleri zevce olarak seçmeyi tavsiye etmektedir (Vehbi, 2016, s. 148). Oğluna komşuları ile iyi geçinmeyi tavsiye eden (Vehbi, 2016, s. 151) Vehbî, hizmetçi edinirken ise namuslu kimseleri seçmeye dikkat etmeyi (Vehbi, 2016, s. 152), onların gönüllerini almayı, onlara hakaret edip dövmemeyi, emekçilerin emeğine saygı göstermeyi, sadakatli olan kimselere kendisinin de sadakat göstermesini ve ufak tefek kusurlarını görmemesini öğütlüyor (Vehbi, 2016, s. 157).

Keyif verici maddeleri eve yaklaştırmamayı tavsiye eden Vehbî, kötülüklerin anası olan ve insanı isyana sürükleyen içkiyi içmemeyi (Vehbi, 2016, s. 158), şarap içenlere ülfet besleyip onlarla arkadaşlık etmemeyi öğütlüyor (Vehbi, 2016, s. 159). Onun sakındırdığı mükeyyifat arasında afyon ve afyon şurubu da yer almaktadır. Bunlara ilave olarak devrinde yaygınlaşmaya başladığını anladığımız, özellikle toplumun seçkin kişilerinin meclislerinde ikram edilen kahve ve sigaradan uzak durmayı, onların zararından kurtulmak için çok az kullanmayı öğütlüyor (Vehbi, 2016, s. 160). Vaktini kahvehane köşelerinde harcamaktan sakınmayı söyleyen Vehbî, irfan sahibi kimselere dükkan köşelerinde hakir bir şekilde oturmanın yakışmayacağını (Vehbi, 2016, s. 160), bu tarz yerlerde sorumsuz kişilerin toplanıp dumana boğulduklarını, çoğunun avare olduğunu, üstelik bu zararlı alışkanlıkların kişinin dış ve sakalını sarartmada olduğu gibi dış görünümünü de bozduğunu söylüyor (Vehbi, 2016, s. 161).

Eserini hatime ve tarih düşerek tamamlayan Vehbî, hatimede kendisinin birçok yere gitmesi ve farklı görevlerde bulunması nedeniyle tecrübelerinin ürünü olarak ve asrın şartlarına uygun bir biçimde bu eseri yazdığını söylemektedir (Vehbi, 2016, s. 166-167). Asıl amacı oğlunun güzel ahlâk ile ahlâklanması olan Vehbî, kendi eseri dışında *İhyâu Ulûmi'd-dîn'i*, *Ahlâk-ı Alâi'yi* ve *Nâsîri'yi* iyi bir şekilde okumayı da öğütlemektedir (Vehbi, 2016, s. 165).

Eserin İş Ahlâkı Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Genel ahlâk ile çalışma ve meslek ahlâkını içerisine alan iş ahlâkı alanını birbirinden kesin sınırlar ile ayırmak çok zordur. Özellikle geçmişe bunu uygulamaya çalıştığımızda durum daha da çetrefilli bir hal almaktadır. Tarihte doğrudan iş ahlâkı alanı ile ilgili yazıldığı düşünülen eserler dahi genel ahlâkî normları iş ve çalışma hayatına veya belirli bir meslek dalına has olarak ele almakta, ilave olarak hitap edilen alanın örf haline gelmiş prensiplerini kapsamaktadırlar. Sünbülzâde Vehbî'nin Lutfiyye'si ise genel ahlâkî öğütler içeren bir nasihatnâme olmakla birlikte iş ahlâkı kapsamında ele alınabilecek önemli bir içeriğe de sahiptir. Aynı zamanda Lutfiyye, dönemin toplumun iktisadî ahlâk bakımından vaziyeti hakkında kıymetli bilgiler sunmaktadır.

İlim ve Amel

İslam'ın hayatın her alanında ilme önem verdiğini ifade edebiliriz. Dolayısı ile her şeyden önce yapılacak meslek için zaruri olan ilim öğrenilmelidir. Hz. Ömer ve Hz. Ali gibi sahabenin önde gelenleri, pazarın kuralları ve fıkhnın bilinmesine büyük önem vermekteydiler. Hz. Ömer'in pazarın kurallarını bilmeyerek ticaret yapanları kırbaçladığı ve bu şekilde ticaret yaptıkları takdirde faize bulaşacakları konusunda uyardığı, Hz. Ali'nin de "Kim fıkhnı bilmeden ticaretle uğraşırsa faize bulaşır" dediği kaynaklarda aktarılmaktadır (Bal, 2015, s. 200). Vehbî de oğluna ilk olarak ilim öğrenmeyi tavsiye etmekle birlikte tek başına ilmin yeterli olmadığını, ilim ile amel etmenin gerektiğini hatırlatmaktadır. Ona göre herşeyden önce gelen ilim, güzel ahlâkın mayasını oluşturmakla birlikte (Vehbi, 2016, s. 46) tek başına yeterli değildir. Asıl olan faydalı ilim öğrenmek ve öğrenilen ilim ile amel etmektir. Başka türlü amelsiz ilim boşa gidecek, kişiye herhangi bir fayda sağlamayacaktır (Vehbi, 2016, s. 47).

İslam'ın emir ve yasakları sadece dünyayı ilgilendirmemektedir. Onun emirleri ve uyulması gereken ahlâkî öğütleri bu dünya kadar ahiret hayatı için de önemlidir. Hatta asıl karşılık bu dünyadan ziyade ahirette alınacaktır. Bu sebepledir ki İslam âlimleri kişilere öğüt verirken ahireti unutmama ve ona göre çalışma konusunda özellikle uyarmaktadırlar. Vehbî de kitabında hem dünya hem de ahiret hayatında fayda sağlayacak amellerde bulunmayı tavsiye etmektedir. Dünyanın geçici ve bir oyundan ibaret olduğuna vurgu yapan Vehbî, nefsi arzulara mağlup olmayıp Allah'ın emirlerine uymayı, onun yasaklarından kaçınmayı, Allah'a hizmette kusur etmemeyi, ancak Allah'tan korkanların iki cihanda da kurtuluşa ereceğini aşağıdaki dizelerde ifade etmektedir (Vehbi, 2016, s.79-80):

Anladun mel'abedür çünki cihan (Dünyanın oyuncaktan ibaret olduğunu anladın)

Seni aldatmaya bazi-i zaman (Zamanın oyunu seni aldatmasın)

Olma kim nefis ü hevaya mağlûp (Nefsi arzularına mağlûp olma)

Olasın nezd-i Huda'da mahbûb (Allah katında mahbub olasın)

Uğrama sahasına isyanun (İsyanın sahasına uğrama)

Emr ü nehyin tutagör Mevla'nun (Mevlanın emir ve nehiyelerine uy)

İttika üzere olan ehl-i salah (Allah'tan korkan kurtuluş ehli)

İki alemde bulur fevz ü felah (Her iki dünyada da kurtuluşa erer)

Vehbî, dinine bağlılığı ahireti düşünerek salih amellerde bulunmayı tavsiye ederken beraberinde hilekârlıktan ve riyakârlıktan kaçınmayı öğütlemektedir (Vehbî, 2016, s. 80). Dini kullanarak insanlara riya yapmak ve bu yolla insanların mallarına veya canlarına zarar vermek yahut da onları aldatmak sakıncalı işlerdendir. Riyanın kötülüğü Kur'an-ı Kerim ayetlerinde ve Hz. Peygamberin (s.a.v) hadislerinde de zikredilmektedir. Maûn suresinde riyakarlar ile ilgili olarak "O namaz kılanların vay haline ki, onlar kıldıkları namazdan gâflet içerisindedirler, onlar gösteriş yaparlar, üstelik hayra da engel olurlar" (Maûn 107/4-7) buyrulmuş gerçekte ibadetin özüne vakıf olmayıp, sırf insanlara gösteriş olsun diye yapan ve bununla da başkalarını aldatan kimselerin halinden haber verilmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) de bu konuda, "Kim yaptığı hayrî (şöhret kazanmak için halka) duyurursa, Allah da onun gizli işlerini duyurur. Kim de işlediği hayrî riya için yaparsa, Allah da onun riyakârlığını açığa vurur" (Buhârî, Rikak 36) dediği rivayet edilmektedir.

Güler Yüzlülük ve Dedikodudan Uzak Durmak

Vehbî'nin iş ahlâkı kapsamında ele alınabilecek başta gelen ahlâkî tavsiyelerinden biri de güler yüzlü olmak ve insanlara asık suratlı davranmamaktır. İş ortamlarında ister hizmet veren isterse de alan konumunda olunsun; ister yönetici isterse de yönetilen olunsun güler yüzlü hareket etmenin pozitif yönde işleri etkilediği, kişileri motive ederek çalışma isteklerini artırdığı söylenebilir. Vehbî, dostlarla güzel münasebetler kurmayı, güler yüzlü olmayı öğütledikten sonra (Vehbî, 2016, s. 81), "Ne safadur olasın merd-i zarif, ola halkun gibi hulkun da latif (Zarif bir kişi olman ne büyük mutluluktur, yaratılışın gibi ahlâkın da güzel olsun)", diyerek yumuşak huyluluğun ve güzel ahlâkın değerine işaret etmektedir (Vehbî, 2016, s. 81). İş ahlâkı açısından bakıldığında, güler yüzlü olmak kadar usulüne uygun konuşmak da büyük önem taşımaktadır. Vehbî, boşboğazlık etmemeyi ve usulüne uygun konuşmayı tavsiye etmekte (Vehbî, 2016, s. 81); başkalarını eleştirmekten, yalan söylemekten

(Vehbi, 2016, s. 82) ve insanları alaya almaktan (Vehbi, 2016, s. 84) sakınmalarının önemini belirtmektedir.

Dedikodu, iki yüzlülük ve başkalarının aleyhinde ileri geri konuşmak, olmaması gereken kötü davranışlardır. Başkaları aleyhinde konuşan kimselere meyletmemek gerekir. Bu tür kimseler insanların arasında bozgunculuk çıkartmakta, anlaşmazlıkların temelini atmaktadırlar (Vehbi, 2016, s. 85). Geçmişte olduğu gibi günümüzde de insanlar arasındaki birçok sorunun temelinde dedikodu ve yalan yanlış aktarılan sözler olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda Vehbî'nin bu öğütlerinin değeri daha da çok anlaşılmaktadır. Vehbî, bu çerçevede özellikle devlet ve devlet adamları hakkında bilgi sahibi olmadan ileri geri konuşan kimselerden uzak durmayı öğütlemektedir. Ona göre kişi yanında yalan sözlere müsaade etmemelidir. Bilhassa devlet ve makam sahipleri ile ilgili ileri geri söz söyletmemelidir. Çünkü gerçeği bilmeden, yanlış sözler konuşan, bunları kapı kapı dolaşıp başkalarına aktaran, hatta gerçeği öğrense de buna inanmayan çok kimse bulunmaktadır. Bu kimseler terbiye dışı sözlerle yalan haberleri yayar, makam sahipleri hakkında gerçek olmayan kelimeler eder ve kendilerini önemli kişilermiş gibi göstermeye çalışırlar. Bu nedenle bu kimselerin sözlerine itibar etmemek ve bunları yanına yaklaştırmamak gerekir. Vehbî'nin aşağıdaki mısraları, doğru konuşmayı, devlet ile ilgili bilmeden yanlış sözler söylememeyi ve bu tarz konuşmalar yapanlardan uzak olmayı öğütlemektedir (Vehbi, 2016, s. 86-87):

Da'irende hezeyan söyletme (Çevrende saçmasapan sözler söyletme)

Olur olmaza yalan söyletme

Haneni itme havadis-hane (Evini, havadishane yapma)

Sana lazım değil ol efsane (Sana öyle efsaneler gerekli değil)

Devlete dair açılrsa sohbet (Devlete dair sohbet açılırsa)

Men'ine eyle o sa'at gayret (Hemen yasaklanmasına gayret et)

Bize ancak yakışır hayr-(ı) dua (Bize sadece hayır dua etmek yakışır)

Eylesün anı mü'eyyed Mevla (Mevla bu duayı kabul buyursun)

Var nice haddini bilmez nadan (Haddini bilmez nice cahil vardır)

Bi-edeblik ile söyler hezeyan (Edepsizce saçmasapan konuşur)

Na-seza halt-ı kelama mail (yakışıksız, yalan yanlış konuşanlar)

Bilse de hakka degüldür ka'il (Gerçeği bilseler de kabullenmezler)

Devr-i edvan ider ol bi-namu (O namussuz kişiler kapı kapı dolaşır)

Kendi başına cihana casus (Tek başlarına cihana casus kesilirler)

Sözleri haric-i etvar-ı edeb (Onların sözleri hep edep dışıdır)

Aleme neşr-i eracife sebep (Aleme yalan söz yaymaya sebep olurlar)

Ehl-i cah-ı oturup hezl eyler (Oturup makam sahiplerini yererler)

Kimini nasb u kimin azl eyler (Kimini bir göreve atar kimini de azlederler)

Tevazu ve adalet

Vehbi'nin, genel ahlâki konular olmakla birlikte iş ve çalışma hayatında da önemli olan öğütleri arasında alçak gönüllü olup, kibirli olmamak (Vehbi, 2016, s. 91), başkalarına yaltaklanmamak, vakarlı olmak (Vehbi, 2016, s. 92), başkalarının ayıplarını araştırmamak ve ayıplamamak bulunmaktadır (Vehbi, 2016, s. 94). Giyim kuşam da Vehbi'nin üzerinde durduğu önemli meselelerdendir. İnsanın giyimi, örtünme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Kıyafette aranacak olan öncelikle bu temel özellik olmalıdır. Bu nedenle Vehbi'ye göre başkalarına karşı övünmek maksadı ile giyinmemek ve süslenmekten kaçınmak gerekir. Ona göre giyimde dikkat edilmesi gereken ilk husus, kendi akrânalarının giyimi nasılsa ona dikkat etmek, ikincisi ise temizliktir (Vehbi, 2016, s. 92). Övünmekten ve süslenmekten kaçınmak sefih bir şekilde giyinmek anlamına da gelmemektedir. Kişi kendi konumuna uygun, düzgün, temiz ve orta halli giyinmelidir (Vehbi, 2016, s. 93).

Bir çok klasik eserde değinildiği gibi Vehbi'nin eserinde de adalete vurgu yapılmaktadır. Vehbi, "Çünkü insaf imiş nısfü'd-din (Din'in yarısı insafmış), Munsif ü mu'tedil ol hayra karin (Hayra yakın olmak için insafılı ve mutedil ol)" diyerek adaleti öğütlemektedir (Vehbi, 2016, s. 94). Vehbi'nin burada kullandığı munsif ve mu'tedil kelimeleri bir birlerine yakın anlamlar içermektedir. Munsif kelimesi, insafılı, hakkı gözeten, adil kimse anlamına gelirken, mu'tedil kelimesi de benzer şekilde dengeli ve düzgün olmak, vasat olmak gibi anlamları ifade etmektedir. Dolayısı ile her iki kelime de adaletli, insafılı ve vicdanlı davranmaya, insanlara haksızlık yapmamaya teşvik bulunmaktadır. Adalet ve insafı birlikte, insanlara karşı affedici olmak, zorluklar ve başa gelen sıkıntılar karşısında sabırlı olmak gerekmektedir. Allah, affı öğütlemede insanlara öfke ve hiddetle davranmamayı buyurmaktadır (Vehbi, 2016, s. 95).

Hasedi terk, sözünde durmak

Gerek genel ahlâk ilkeleri açısından gerekse de iş ahlâkı açısından önemli konulardan biri de hasettir. Kıskanmanın çok daha ileri türü olan haset, başkasında olan nimetin kendinde olmasını istemenin ötesinde; ondaki nimeti çekememe, nimetin

ondan gitmesini isteme düşüncesini içerisinde barındırmaktadır. Vehbî, nimeti verenin ancak Allah olduğunu, kimsenin kimsenin rızıkına engel olamayacağını söyledikten sonra başkasına haset etmemeyi öğütlemektedir (Vehbi, 2016, s. 96).

İş ahlâkının en önemli kaidelerinden biri de şüphesiz sözünde durmaktır. Vehbî verilen sözün mutlaka yerine getirilmesini öğütlüyor. Özellikle devlette bazı makamları elde etmek isteyenlerin bol bol vaadlerde bulunup, istediğine kavuşunca sözünü yerine getirmemesini kınayan Vehbî, sözünde durmamanın büyük bir ayıp olduğunu ve makamın nurunu söndürdüğünü söylemekte ve devrinde sözünde duranların sayısının azaldığını belirtmektedir (Vehbi, 2016, s. 102-103):

Va'd lutf eyler isen az eyle (Çok az vaadde bulun),

Lik mev'üdını incaz eyle (Verdiğin sözü mutlaka tut)

Ba'zı zat eyleyüp izhar-ı himem (Bazı kimseler himmetlerini izhar edip)

Vakt-i azlinde ider va'd-i kerem (Görevden uzaklaştırıldığında bol bol vadde bulunur)

Olıcak na'il- cah ü ikbal (Bir mevkiye sahip olunca da)

İder incazını terk ü ihmal (Sözünü unuttur, ihmal eder)

Aybdur öyle meva'id-i düruğ (Böyle yalan vaadlerde bulunmak ayıptır)

Şem'i cihanında komaz nur u fûruğ (Makam mumunda nur, ışıktan eser bırakmaz)

Sadıkul'-va'd olur ehli himmet (Himmet sahipleri sözüne sadık olur)

Şimdi ol zümrede vardur killet (Şimdi böyle kişiler azaldı)

Uçdılar Kaf'a himem ashabı (Himmet sahipleri Kaf Dağı'na uçtular)

Sanki Ankadur anun erbabı (Sanki onun erbabı Anka oldu)

Şahsiyeti korumak, cimriliği terketmek

Kişinin rızık talebi için çalışması İslam âlimleri tarafından farz görülmektedir. Ancak rızık verenini bilerek başkalarına eğilmemek önemli bir ahlâkî vasıftır. Bu konuda Vehbî, rızık için kapı kapı dolaşmamayı (Vehbi, 2016, s. 103), şahsiyetini zedeleyecek ve kendisini küçük düşürecek davranışlarda bulunmamayı öğütlüyor. Rızık asıl verenin Allah olduğunu, dolayısı ile ona dua edip, tevekkül etmeyi, Allah'tan onun lutfunu istemeyi tavsiye ediyor (Vehbi, 2016, s. 104). Vehbî'nin tevekkülden kastı, rızık sahibinin Allah olduğunu bilerek sebeplere sarılmak, rızık yollarını araştırmasıdır (Vehbi, 2016, s. 104). Rızık veren Allah olduğuna göre, sebeplere sarılıp rızık elde eden kimsenin nimete şükretmesi gerekir. Şükür nimeti artırırken, nankörlük ise lanetlenmiş bir iştir (Vehbi, 2016, s. 104). Vehbî'nin şükürün ne olduğu ile ilgili tanımı da çok önemlidir. Zira "çok şükür" demekle nimete şükür tamamlanmış

olmaz. Onun gereğini yerine getirmek gerekir. Onun gereği de fakirlere, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek, onlara ikramda bulunmakla gerçekleşir. Ona göre sağlığa şükürün gereği ibadet etmek ve hastalara şefkatli davranmakla; mala şükürün gereği de ihtiyaç sahiplerine yardım etmek, onlara ikramda bulunmakla yerine getirilir (Vehbi, 2016, s. 105).

İkram sahibi, nimete şükreden bir kul ise cimrilik yapmamalıdır. Vehbî'ye göre alçaklık olan cimrilikten uzaklaşılması gerekir (Vehbi, 2016, s. 107). Cömertlik ve eli açıklık kişiyi yüceltip isminin ebediyete kadar kalmasını sağlarken, cimrilik yapanların adı sanı unutulur gider. Nitekim Hâtim et-Tâî, asırlar geçmesine rağmen cömertliği ile insanlar arasında anılmaktadır (Vehbi, 2016, s. 108). Cimrilik yaparak zengin olduğunu zanneden insanlar ancak mal kazanmış, servet elde etmişlerdir. Onları mal kazanmaya karşı duyulan bir hırstan başka bir şey değildir. Cömertlik ve eli açıklık kişiyi yüceltir (Vehbi, 2016, s. 108). Vehbî, cimrilikten uzak durmayı öğütlerken onun zıttı olarak israftan da kışınmayı tavsiye ediyor. Cömertliğin malını boş yere harcıyıp bitirmemek olduğunu söyleyen Vehbî, böyle yapıp da namerde muhtaç duruma düşmenin ve acınacak hale gelmenin kötülüğüne karşı uyarıyor (Vehbi, 2016, s. 110). Aynı zamanda aç gözlülük yapmamayı öğütleyen Vehbî, istiğnanın rızkı kendisine çektiğini (Vehbi, 2016, s. 119) ve utanmayan, aç gözlülük yapan kimselerin toplumda itibar sahibi olamayacağını vurguluyor (Vehbi, 2016, s. 120). Utanmanın, çekingenliğin rızka mani olmadığını ve bunların mü'minlerin inceliklerinden olduğunu söyleyen Vehbî, haya sahibi olarak Hz. Osman'ı örnek gösteriyor (Vehbi, 2016, s. 120).

Yapılan işlerin hukuka uygunluğu

Ticarette İslam'ın hükümlerinin önemi üzerinde duran Vehbî, alışverişe dikkat etmeyi ve her ameli şeriate göre yapmayı öğütlemetedir. Hukuki normlara uygunluk işlerin düzen içerisinde ve karşılıklı güven ortamında gerçekleşmesini sağlar, belirsizliği ortadan kaldırır. Hukuka uygunluk ahlâki bakımdan önemli olduğu kadar iktisadî faaliyetlerin canlanıp gelişmesine de katkı sağlamaktadır. Hukukun gelişmediği yahut da uygulanmadığı yerlerde ortaya belirsizlik çıkmaktadır ki, böyle bir durum iktisadî faaliyetleri kısıtlamaktadır. Vehbî, her açıdan olumsuzluğu engellemek için şeriatin emir ve yasaklarına uymayı, bilmeden hüküm verenlerden uzaklaşmayı ve gerektiğinde delil gösterebilmek, iftiradan ve yalancı şahitlerden kurtulabilmek için şer'i senetlere rağbet etmeyi tavsiye etmektedir (Vehbi, 2016, s. 1115).

Borç verme ve faizden uzak durma

Vehbî'nin iş ahlâkı ile ilgili görüşleri içerisinde en dikkat çekici olanlardan biri borç verme konusundaki tavsiyesidir. O, alışverişte dikkatli olup dolandırılmamayı öğütledikten (Vehbi, 2016, s. 120) sonra borç konusuna değiniyor. Vehbi borç vermeyi kişiler arasındaki hukuku zedeleyen, sevgiyi kesen, ülfet ve dostluğa zarar veren bir olay olarak görüyor ve ahabbına bile borç verme diyerek oğluna öğüt veriyor (Vehbi, 2016, s. 121). Vehbî'nin borç vermekten sakındırmasının arkasında kendi açıklamalarında da görüldüğü gibi borcun geri ödenmemesi durumunda veya borçtan kaynaklanan ihtilaflar nedeni ile kişiler arası ilişkilerin zarar görmesi olduğu anlaşılıyor:

Karz mıkraz-ı muhabbetdür bil (Karzın muhabbeti kesen bir makas olduğunu bil)

Katı-ı rişte-i ülfettir bil (Ülfet ve dostluk bağı kestğini bil)

İtme ahabbuna dahi ikraz (Ahabbına bile borç verme)

Kesmesün aranızı ol mıkraz (O makas aranızı kesmesin)

Evvela olsa dahi müstahsen (Önce çok hoş görünse de)

Sonra çirkin görünür karz-i hasen (Sonra karz-ı hasen kötü görünür)

İslam'ın din kardeşinin ihtiyacını gidermeyi emreden ve karz-ı haseni teşvik eden hükümleri dikkate alındığında Vehbî'nin borç vermekten sakındırmasının hayat tecrübesinin ürünü olduğu söylenebilir. Borç vermekten sakındırdığı gibi Vehbî'nin tutarlı bir şekilde borç almaktan da sakındırdığını görüyoruz. O, "Borç almanın yüzü parlak olmaz, Allah kimseyi borca düşkün etmesin" (Vehbi, 2016, s. 121) diyerek borçlanmamayı öğütlemekte ancak borçlanılmak zorunda kalındığında da borcu vaktinde ödemeyi tavsiye etmektedir. Kişi, ödemek üzere borç alır, tembellik etmez ve vaktinde borcunu ödemedede kusur etmez ise Allah da onun yardımcısı olur (Vehbi, 2016, s. 122). Vehbî, başkasına kefil olmaktan da sakındırmakta, başkasının borcu nedeni ile zora düşmeye sebep olan kefilliğin akıl kârı bir iş olmadığını ifade etmektedir (Vehbi, 2016, s. 118).

Vehbî'nin borç ile ilgili önemli bir uyarısının da faizli kredi alıp vermek üzerinde olduğunu söyleyebiliriz. O faizi, huzur ve bereket olmayan lanetlenmiş pis bir iş olarak görmektedir (Vehbi, 2016, s. 121). O, faizli kredi verenlerin kazançlarının temiz olmayan kazanç olduğunu ve mallarının haddi hesabı olmasa bile faiz ile ufalanıp eksileceğini söylemektedir. Başkalarına faiz ile borç vermekten kesinlikle sakındırmaktadır. Aynı şekilde faizli borçlanmaktan da sakındırmaktadır (Vehbi, 2016, s. 121). Vehbî'nin faiz ile ilgili bu sözlerinden o dönemde faizli işlemlerin

olduğunu, bazı kimselerin faizli kredi yolu ile zenginleşmeye çabaladıklarını ve kimilerinin de faiz batağına düşerek borçlarını ödeyemediklerini anlıyoruz.

Yok ribada hele hayr ü bereket (Faizde hayır ve bereket yoktur)

Öyle murdar işe olsun lanet (Böyle pis işe lanet olsun)

Malun olsa ne kadar bi-payan (Malın haddi hesabı olmasa da)

Bulur erbah ile kesr ü noksan (Faiz ile ufalanır, eksilir)

Devlet malını koruma

Vehbî, devlet malına karşı hassastır. O, kişinin evine devlet malını sokmamasını ve devlet malından sorumlu olmamasını öğütlüyor (Vehbi, 2016, s. 123). Burada iki hususun altını çizmek gerekir. Bunlardan ilki memuriyet görevini yerine getirenlerin durumudur. Memuriyet görevini yerine getiren kişi hangi görevde olursa olsun, devlet malına karşı hassas olmalı, onu korumalı, haksızlıkla devlet malını almamalı, çalışırken işini ihmal etmemeli ve böylece haksız kazanç elde etmemelidir. Özel söktör için düşünüldüğünde ise haksızlıkla devlet malına sahip olmak, yolsuzlukla ve vergi ödememek gibi yollarla devletten para kaçırmak, kişinin devlet malını evine sokması olarak yorumlanabilir.

Bir işte sebat etmek, makam hırsına düşmemek

Vehbî, sık sık meslek değiştirmeye karşıdır. Ona göre bir işte sebat etmek gerekir. Kendisi bu durumu bizatihi tecrübe etmiş ve bundan dolayı pişmanlık çekmiştir. Kendi hayat tecrübesinden de yola çıkarak sık sık meslek değiştirmemeyi tavsiye etmektedir (Vehbi, 2016, s. 125). Ona göre bütün meslekler aynı şekilde itibarlı değildir. Bazıları bazısına göre daha itibarlıdır. Kendi devri için ulemalığın, Osmanlı Devleti'nin de buna verdiği değer nedeniyle en itibarlı meslek olduğunu söylüyor (Vehbi, 2016, s. 125-126). Hocalık (öğretmenlik) mesleği ise sayılarının çokluğu nedeni ile onun devrinde itibarlı bir meslek değildir (Vehbi, 2016, s. 126). Bununla birlikte Allah doğru yola iletmedikçe bir meslek sahibi olmanın kişiyi besleyemeyeceğini söyleyerek, Allah'tan doğru yolu dilemek gerektiğini ve ona dayanmak gerektiğini belirtmektedir. Kişinin kendisinin yaptığı işe değer kattığını, "Her tarikün şerefi zat iledür, sanma kim raht iledür at iledür (Her mesleğin şerefi kişiyledir, zanetme ki at ve at takımıyladır)" (Vehbi, 2016, s. 130) sözleriyle işaret etmektedir.

Makam ve mevki bir çok insanın peşinden koştuğu, ulaşmayı hedeflediği bir uç, bir zirve iken Vehbî'i makam ve mevkiyi bir kuyuya benzeterek ona düşkün olmamayı önermektedir. Her ne kadar maişeti temin etmek için belirli makamlara gelmek gerekse de elde edilen makamın hakkını vermek, insanlara zulmetmemek

ve adaletli olmak gerekir (Vehbi, 2016, s. 124). Topluma hizmete yardımcı olmakla birlikte makam ve mevkinin sakıncaları ve zorlukları çoktur. Makamın en önemli zorluklarından biri şüphesiz her talebin karşılanamamasıdır. Makamının gerektiği şekilde görevini yerine getirmek isteyen bir kimse ister istemez bütün taleplere cevap veremeyeceği için kimseyi memnun edemeyecek ve eleştirilerin odağında olacaktır. Bu nedenle makam sahipleri hakkında hemen her zaman, onları üzecek bir çok ileri geri laf konuşulur (Vehbi, 2016, s. 131). Bazen de makam sahibi, makamından dolayı kibre kapılır. Bu durum onun gerçek dostlarını unutmalarına sebep olur, onları etrafından uzaklaştırır (Vehbi, 2016, s. 131). Gerçek dostlar etrafından uzaklaşınca çevresinde sadece ondan menfaat besleyen sefih kimseler kalır. Sunuç olarak kibir nedeni ile makam sahibi kendisini alçaltırken kimseye de yaranamamış olur (Vehbi, 2016, s. 132). Vehbî, kendi devrinde çeşit çeşit büyük kişiyi tanıdığını, iyi ve kötü hallerine tanık olduğunu, namuslu kişilerin selamete erdiklerini ve azledildikten sonra da aziz olduklarını söylemekte (Vehbi, 2016, s. 132); namusunu, haysiyetini ve şahsiyetini koruyanların hüsrana uğramadıklarını anlatmakta ve makam sahiplerine devlet malının değil iffetin gerekli olduğunu bildirmektedir (Vehbi, 2016, s. 133). Rüşvet yemeye alışkın makam sahipleri ise rütbesinin değerini heba eder ve huzur da bulamaz (Vehbi, 2016, s. 133). Görünüşte debdebesi, tantanası çok olsa bile içi huzursuz ve kederlidir (Vehbi, 2016, s. 134).

Kendi devrinde esnafın bir kısmının sahip olduğu gayrı ahlâkî tutumlara yer veren Vehbî, böylece iş ahlâkı açısından değerlendirildiğinde kötü ahlâk kapsamına giren tutumları da açıklamış olmaktadır. Devrinin sanatkârları arasında izzet sahibi fertlerin olmadığını iddia eden Vehbî, bunu da yöneticilerinin iyi olmamasına bağlamaktadır (Vehbi, 2016, s. 134). Esnafın işinin ehli olmadığını söyleyen Vehbî, tüccar kısmının ise halkı dolandırdığından bahsetmektedir (Vehbi, 2016, s. 134-135). Esnafın insafsız olup hile peşinde koşması, yalan söylemeleri ve sadece kâr amacı gütmeleri onun devri ile ilgili yansıttığı kötü ahlâkî vasıflar arasındadır (Vehbi, 2016, s. 135).

Sıf-ı esnafda yokdur insaf (Esnaf sınıfında insaf yoktur)

Ya'ni nadir bulunur sinesi saf (Kalbi temiz olana çok az rastlanır)

İderek hileye sarf-ı mehud (Bütün çabalarını hile yapmaya harcayarak)

Anlarun aklı olur akl-ı Yehud (Akılları Yahudi aklı gibi olur)

Bezl ider mel'anete makdurı (Elden geldiği kadar lanet eder)

Ustadan öyle alur desturı (Çünkü ustadan öyle öğüt almıştır)

Kizbi sermaye idüp hileyi kâr (Yalanı sermaye, hileyi kâr sayarak)

Düşürür damına enva-i şikar (Tuzağına çeşit çeşit av düşürür)

Kötü ahlâk ve hileyi terk

Esnaf ve tüccarın bir kısmı ise insanları dini kullanarak dolandırmaktadır. Dış görünüş olarak dindar görünmek suretiyle halkı aldatmakta, yalan söylemekte ve işlerine hile karıştırmaktadırlar (Vehbi, 2016, s. 136):

- Nicesi şekl-i ta'assubda gezer (Bir kısmı mutaassıb görünür)*
Sürmeli gözlerini hoşça süzer (Sürmeli gözlerini hoşça süzerler)
Açmaz ol besmelesiz dükkanını (Dükkanını besmelesiz açmaz)
Aldadur bulsa veli şeytanı (fakat şeytanı görse aldatır)
Görünür gerçi belinde misvak (Her ne kadar bellerinde misvak görünse de)
Deheni kizb ile amma na-pak (Ağzını günahla kirletmiştir)
O kıyafetle ne canlar yakmış (O kıyafetle nice canlar yakmış)
Ateş-i hileye çakmak çakmış (hile ateşine çakmak çakmışlardır)
Yeşilin bast-ı zemin eyleyerek (Onları yeşili (cübbelerini) yerde sürüyerek)
Vardığı beyte yemin eyleyerek (Vardığı Beytullah'a yemin edip)
Mal söylerse yalandur bilesin (Hangi maldan bahsederse yalandır bilesin)
Aslı yokdan hezeyandur bilesin (Aslı olmayan hezeyandır bilesin)

Namuslu bir tüccarın işine hile katmaması gerektiğini söyleyen Vehbî, aslında yapılan bütün bu aldatmacaların kişilerin kendisini kandırmasından ibaret olduğunu, böylelerinin kazanç elde ettiğini zannederken zarar ettiğini, halkın güvenini kaybettiklerini ve sonra da sermayelerini kaybedip iflas ettiklerini söylüyor (Vehbi, 2016, s. 137). Gerçekte insanlar ahlâkî olmayan yollarla kazanç elde ettiklerini zannetseler de uzun vadede bu onlara zarar olarak dönmektedir.

İstişare

Vehbî'nin genel ahlâk ilkelerine girmekle birlikte iş ahlâkının da çerçevesinde değerlendirilebilecek öğütleri içerisinde son olarak kişinin sadece kendi aklına güvenmeyip tecrübeli, dindar ve güvenilir kişiler ile istişare tavsiyesini ele alabiliriz. Akl ile şeref kazanan ve bu özelliği ile hayvanlardan ayrılan insan, her zaman akıl ile hareket etmeli ama sadece kendi aklına güvenmemelidir. Çünkü sadece kendi aklına güvenerek bencilce hareket eden insanlar pişmanlık yaşarlar. Halbuki Yüce Allah (cc.), Kur'an-ı Kerim'de Peygamberine (s.a.v), "Onlarla müşavere et" (Âli-İmrân, 3/159) demektedir (Vehbi, 2016, s. 142). Öyleyse farklı fikirler arasında en

doğru yolu bulmak için istişare etmek gerekir. Fakat istişare edilecek kişilerin niteliği önemlidir. Vehbî, bu konuda güvenilir, tecrübeli ve dinine bağlı kimselerle istişareyi öğütlemektedir (Vehbi, 2016, s. 143). Kendisine bir şey sorulduğunda ise doğruyu gizlememeyi öğütleyen Vehbî, artık bu türden insanların sayısının çok az olduğu, insanların çoğunda doğruluk ve vefanın kalmadığı ve en iyisini bulmak mümkün olmadığına göre ehvenine razı olmak gerektiğini söylemektedir (Vehbi, 2016, s. 143). İnsan doğruyu araştırmalı, neyin doğru neyin yanlış olduğunu öğrendikten sonra da yalnızta ısrarcı olmayıp, ondan dönmelidir. Her insanın hata yapabileceği düşüncesiyle hareket edilmelidir (Vehbi, 2016, s. 143).

Sonuç

Vehbî, kadılık, hocalık, hâcegânlık ve ordu kadılığı gibi bir çok görevi icra etmiş ve Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinin muhtelif şehirlerinde görev yapmış bir devlet adamı ve alimdir. Bu nedenle devleti, bürokrasiyi, esnaf ve tüccar dahil farklı toplumsal grupları çok iyi tanımaktadır. Meslekî hayatında iniş çıkışlar yaşaması nedeni ile varlığı da yokluğu da tecrübe etmiş, güngörmüş bir âlimdir. Büyük bir hayat tecrübesinin ürünü olarak ortaya çıkmış bir manzum nasihatnâme olan Lutfiyye, iş yaşamı dahil hayatın her yönünü kapsayan öğütler vermektedir. Vehbî'nin eseri, diğer nasihatnâmelerde de olduğu gibi somut ahlâkî alana hitap etmektedir. Eser, felsefi veya hayattan kopuk bir çalışma değildir. Eserde gündelik hayat ile dinî hayat bir birlerinden ayrıştırılmamakta, verilen ahlâkî öğütlerin temelinde dinî normlar yer almaktadır. Her ne kadar verilen öğütler temelini İslam ahlâk ve ilkelerinden alsa da müellifin karz-ı hasen ile ilgili görüşünde olduğu gibi hayat tecrübelerinden kaynaklandığı anlaşılan ve dinî ahlâkla çelişir gözükten öğütleri de bulunmaktadır. Eserin verdiği ahlâkî öğütlerin önemli bir kısmı, hemen her döneme ve topluma hitap eden genel tavsiyeler olmakla birlikte bir kısmı ise dönemin örf ve kültürünün yansımasıdır.

Lutfiyye'nin yazıldığı çağda Osmanlı Devleti'nde siyasî, iktisadî ve askerî kurumlarda esnekliğini yitirme ve yeni gelişen süreçlere ayak uyduramama görülmektedir. Devletin içinde bulunduğu bu zorlu sürece ilave toplumun farklı unsurları arasında ahlâkî çöküntü eserleri hissediliyordu. Vehbî, Lutfiyye'de devletin içerisinde bulunduğu durumu ortaya koymaya çalışmış ve makam sahiplerinin gayri ahlâkî tavırlarının varabildiği sonuçları açıklamıştır. O, toplum hayatının aksayan yönleri hakkında değerlendirmeler yapmış, makam ve mevki düşkünlüğünü, makam sahiplerinin içerisinde buldukları ruh halini eserinde başarılı bir şekilde yansıtmıştır. Vehbî'nin eserinde meslek hayatında elde ettiği inişli çıkışlı tecrübeler hissedil-

mektedir. Esnaf ve tüccar kesiminin adaletten yoksun olması, dürüst olmamaları ve hilekârlıkları onun gözlem ve deneyimleri ile elde ettiği bilgilerin yansımalarıdır. Borç verme, kefillik, vergi işlerinde ve vakıf idaresinde görev almama, evlilik, ev düzeninin sağlanması, komşuya ülfet ve akrabalarla ilişkilerde dikkat edilecek hususlar gibi farklı konularda verdiği nasihatler, kendi hayat tecrübeleri ile birlikte yaşadığı çağın anlayışını göstermektedir.

Kaynakça | References

- Arcı, M. (2016). İlimler Tasnifi Literatüründe Ahlâk İlmi. *Mukaddime*. 7(1), 1-29.
- Arslan, M. (2019). İslâm İş Ahlâkının Temelleri ve İbn Haldun'da Ahlâk Medeniyet İlişkisi. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*. 4(1), 101-128.
- Bal, F. (2015). *Arap Yarımadası'nda Ticaret Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*. İstanbul: Beka Yayıncılık.
- Bezyâdeoğlu, S. A. (2000). *Sünbülzâde Vehbî*. İstanbul: Şüle Yayınları.
- Bilgin, A. (2003). Lutfiyye. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27, Ankara: TDV Yayınları.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. (1998). *Sahîhu'l-Buhârî*. Riyad: Beytu'l-Efkârî'd-Duveliyeye li'n-Neşri ve't-Tevzi.
- Çağatay, N. (1989). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gölpınarlı, A. (1949-1950). İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 11(1-4), 3-354.
- İnalçık, H. ve Quataert, D. (Ed.). (2006). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (H. Berktay, A. Berktay, S. Andıç ve S. Alper, Çev.) İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Kaplan, M. (1990). *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme- Metin)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kuru, S. S. (2010). Sünbülzâde Vehbî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 38, Ankara: TDV Yayınları.
- Levend, A. S. (1964). Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 11, 89-115.
- Ocak, A. Y. (1996). Fütüvvetnâme. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 13, Ankara: TDV Yayınları.
- Orman, S. (1999). Başlangıcından Osmanlı'ya İktisadi Düşünce Tarihinin İslâmî Kaynakları. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*. 6, 9-48.
- Özcan, A. (2003). Lâle Devri. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27, Ankara: TDV Yayınları..
- Özdemir, S. (2009). Günümüz Türkiye'sinde Akademik İş Ahlâkı Çalışmalarına Genel Bakış. Orman S. ve Parlak Z. (Ed.). *İşletmelerde İş Etiği* içinde (s. 302-336). İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Özel, M. (1997). İktisadi Düşüncenin Laikleşmesi. Özel M. (haz.). *İktisat Risaleleri* içinde (s. 7-36). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Pala, İ. (2006). Nasihatnâme. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 32, Ankara: TDV Yayınları.

- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sakaoğlu, N. (1997). Lütfiye-i Vehbî'de (18. YY) Çocuk Eğitimiyle İlgili Görüşler. *Çocuk Kültürü: 1. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi 6-8 Kasım 1996* (s. 71-96). Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2003). *Türk İktisat Tarih*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Taeschner, F. (1953). İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 15(1-4), 3-32.
- Torlak, Ö. ve Erdoğan, N. (2018). İş Ahlâkı: Tanımı, Temelleri, Kapsamı ve Sınırları. Torlak Ö. ve Erdoğan N. (Ed.). *Temelleri ve Uygulamalarıyla İş Ahlâkı* içinde (s. 22-43). İstanbul: İGİAD Yayınları.
- Vehbi, S. (2016). *Lutfiyye*. Beyzadeoğlu S. A. (haz.) Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.